

ESENȚA DREPTULUI ÎN CONTEXTUL TEORIEI GENERALE A SISTEMELOR

Mohorea Efim, dr. hab, prof. univ., USARB

The essence of the law in the context of general theory of systems. This article is dedicated to the research of the law as a social dimension, indispensable attribute of the society, in the context of general theory of systems (GTS). The law, from the GTS perspective, represents the law of composition of social system through which the class of basic restrictions for certain types of behavior of the subject of law (persons, social groups, organizations, etc.) is established.

Key words: *system, relation, composition (union) law, law as a social dimension.*

INTRODUCERE

Articolul de față este rezultatul unor meditații, ce durează mulți ani și o încercare de a da răspuns la următoarele întrebări filosofice și științifice: 1. Care sunt notele esențiale ale conceptului „sistem”, privit sub aspect filosofic (universal) și științific. 2. În ce constă esența filosofică a Dreptului ca fenomen social general, în contextul Teoriei Generale a Sistemelor (în continuare TGS)?

În anii 60-90 ai secolului trecut printre cele mai actuale și discutabile probleme filosofice și științifice, cu caracter interdisciplinar, a fost și aceea a TGS. De roadele acestor discuții se folosesc și actualii specialiști – savanți, filosofi ai științei, studenți, practicieni, etc. Dar nu este secret, că multe dintre problemele acestei teorii au rămas nerezolvate și majoritatea specialiștilor interpretează termenii „sistem”, „element” ș.a. mai mult în înțelesul simțului comun decât în accepție științifică profundă. De aceea vom încerca, mai întâi, să definim conceptul de *sistem*, aflând care sunt notele esențiale și necesare ale lui.

CATEGORIA FILOSOFICĂ DE SISTEM

Termenul „sistem” provine de la grecescul „*sistema*”, ce înseamnă *ansamblu, reunire, unitate* a mai multor obiecte. Acest termen este strâns legat de ideea de *întreg*. Literatura de specialitate ne mai informează că sistemul implica existența unor *relații* cu proprietăți *integrative* între componentele sau între însușirile acestora. Adică aceste relații implică apariția unor proprietăți noi (integrale) la nivelul ansamblului, ireductibile la acelea ale părților componente.

Prima variantă a Teoriei generale a sistemelor (*TGS*) a fost elaborată în anul 1912 de către A. Bogdanov, iar în 1932 – de Ludwig von Bertalanffy, – care a propus definiția generală pentru orice sistem (material sau ideal) drept „*un ansamblu de componente aflate în interacțiune*”.

În ultimii ani, conceptele TGS se aplică intensiv în cercetările științifice și filosofice. Majoritatea savanților și filosofilor subliniază anume ideea că sistemul este un ansamblu *întreg* de elemente în interacțiune, ce depind reciproc, cu proprietăți specifice, o formațiune distinctă, relativ autonomă, în raport cu altele și nu un simplu *conglomerat* de părți componente. Iată una din definiții: „*Sistem. Ansamblu de elemente (materiale sau ideale) interdependente și constituind un întreg organizat, care stabilește ordinea într-un domeniu de gândire teoretică, reglementează clasificarea materialului într-un domeniu al științelor naturii sau determină funcționarea unei activități practice în conformitate cu scopul urmărit*” [5, p.871].

După apariția TGS mulți termeni științifici au căpătat interpretare sistemică. În privința funcției integrative a sistemului și însușirilor lui *ireductibile* la acelea ale elementelor componente, C. Stroe (autor al lucrărilor de filosofia dreptului) scrie, că „sistemul reprezintă o formație nouă, în raport cu ansamblul elementelor, cu determinări cantitative și calitative specifice și care integrează și subordonează elementele sale componente. Sistemul dispune de însușiri noi care nu aparțin elementelor. Sistemul apare astfel ca o formație stabilă, relativ autonomă, diferită de părțile componente. Proprietățile sistemului sunt rezultanta conexiunii

elementelor constitutive. Ca urmare, sistemul are legile lui proprii de comportare, cărora li se vor supune în mod nemijlocit și elementele. Așadar, sistemele (materiale sau ideale, din natură sau din societate) nu sunt ansambluri arbitrare de elemente, ci se constituie după anumite determinări obiective, pe baza unor legături interne proprii, care reunesc anumite elemente. Un element oarecare nu poate să facă parte din orice sistem. Elementele se includ într-un anumit sistem și intră numai în structurile care nu contravin legilor de formare, dezvoltare și funcționare ale respectivului sistem” [4, p.107-108].

Considerăm că analiza Dreptului, în lumina TGS, ar trebui să evidențieze cunoștințe noi, *integratoare*, despre structura și funcțiile dreptului. În realitate, însă, în locul termenilor *obiect, unitate de obiecte, componentă, însușire* ș. a. au fost introduși doar termeni noi – sistemici: *sistem, element, structură, funcție*. Dar înlocuirea unor termeni cu alții, nu contribuie soluționării problemelor științifice. Apare impresia că cuvântul „sistem”, reprezintă o forță magică, e capabil să rezolve toate problemele și să dezvăluie toate misterele integralității dreptului. Sistemicitatea dreptului este un fapt, dar, în ce mod această constatare permite să concepem natura fenomenului? Desigur, răspunsul va fi insuficient, deoarece deplasează problema spre un alt aspect al cercetării teoretice” [6, p.247].

Așadar, se constată că metodologia sistemică nu și-a manifestat funcțiile sale euristice, deoarece această metodologie nu a contribuit la noi descoperiri științifice. Astfel concepute, teoriile sistemelor nu au permis să explice multe însușiri ale sistemelor naturale ca, de pildă, *izomorfismul și polimorfismul* – în biologie, fizică, chimie și alte științe.

O concepție originală a *TGS*, denumită *TGS(U)*, fundamentată pe principii filosofice, idei științifice fundamentale (din istoria filosofiei, ontologie, logică, teoria mulțimilor, teoria grupelor algebrice, geometrie, chimie, mecanica cuantică, fiziologia plantelor, biosimetria ș.a.) și date empirice, a fost elaborată și expusă într-o serie de publicații, de către Iu.A. Urmanțev (filosof și biolog), începând cu anul 1968. Elaborarea acestei teorii a fost determinată de necesitatea explicării fenomenului *izomerie*, descoperit mai întâi la obiectele chimice și fizice, apoi și la cele biotice (plante și animale). Însă, nu cunoaștem lucrări consacrate izomeriei sociale care, desigur, există obiectiv și trebuie cercetată.

Analizând datele empirice, Iu. Urmanțev și-a pus scopul să elaboreze o teorie universală, ce le-ar permite cercetătorilor să răspundă la următoarele întrebări fundamentale: 1) *ce trebuie să fie*, 2) *ce poate fi*, 3) *ce nu poate fi în diferite sisteme – materiale și ideale*.

Pentru această teorie, în calitate de premise au fost alese următoarele condiții axiomatice (fundamentale și universale): (1) *existența*, (2) *mulțimea obiectelor*, (3) *unitarul*, (4) *unitatea*, (5) *suficiența* [7, p.41-42]. Unele dintre ideile de bază ale *TGS(U)*, în limba română, au fost expuse în lucrarea „Dreptul ca sistem și sistemul dreptului” [3, p.27-29, 94-95].

Orice teorie riguroasă și coerentă, inclusiv *TGS*, trebuie să aibă drept bază anumite postulate, principii, idei, criterii. Printre acestea trebuie menționate următoarele: 1. Orice *TGS* trebuie să aibă *statut ontologic*, adică să corespundă sistemelor reale, în caz contrar, teoria trebuie revizuită (revăzută, schimbată etc.); 2. Realitatea (obiectivă sau subiectivă) reprezintă un *univers*, ce conține o mulțime infinită, nelimitată de obiecte (lucruri, fenomene, procese, legături, relații, forțe, legi, criterii de selecție naturală sau artificială etc.); 3. Obiectele reale posedă anumite atribute, forme de existență – *spațialitate* (spațiu), *durată* (timp), *dinamică* (mișcare ca unitate dintre conservare și schimbare).

Pentru ca un sistem să fie constituit (să apară în mod natural sau să fie construit de cineva) sunt necesare următoarele condiții și proceduri:

1. Din *universul {U}* (adică realitatea obiectivă sau subiectivă) în baza unui anumit criteriu *a* (al seriei *A_i* a mulțimii criteriilor *{A}*) să fie selectată submulțimea concretă de obiecte *m*, ce poartă numele *mulțimea elementelor prime* (substanțe, plante animale, oameni, semne etc.) a seriei de obiecte *M_i* a mulțimii *{M}* de obiecte;

2. Mulțimea elementelor prime m se află în anumite relații de *unitate* (gravitație, asociere, simpatie, prietenie, colaborare, schimb, dominație sau supunere etc.) ce alcătuiesc submulțimea r a seriei de relații R_i a mulțimii relațiilor $\{R\}$.

3. E necesar a avea în vedere că relațiile de unitate R_i , indiferent unde apar ele (în natură ori în mintea omului), trebuie să se supună cerințelor z ce aparțin seriei Z_i a mulțimii de legi $\{Z\}$ (de pildă, legi din lumea subatomică, legi geometrice, chimice, biotice, norme juridice, morale etc.). Acestea sunt legile *unitare* (de obținere a „uniunii”) prin care are loc consolidarea, constituirea sistemului printr-o *compoziție* specifică. De acea legile Z_i se numesc *legi ale compoziției*.

Reieșind din toate condițiile și „parametrii” obiectelor-sisteme, Iu. Urmanțev a formulat definiția categoriei (noțiunii de maximă generalitate) universale de *sistem* [7, p.44-45]. Această definiție o vom expune într-o formă mai simplă astfel: ***Obiectul-sistem este unitatea (compoziția), construită pe mulțimea relațiilor (în caz particular – pe interacțiunile) (r) și restricțiilor, limitărilor introduse de legile compoziției (uniunii) (z), din anumite „elemente” prime (m) ce aparțin universului {U} (realității obiective sau subiective).***

Definiția lui Yu. Urmanțev este universală, deci aplicabilă oricărui obiect-sistem. Ea se deosebește în mod principal de toate definițiile din *TGS* anterioare.

Dacă în teoriile anterioare în calitate de „parametri” sistemici figurau doar elementele (M) și relațiile (R), Iu. Urmanțev introduce unul nou – *legea compoziției (Z) – limitele, restricțiile* etc. care nu permit ca să se realizeze toate relațiile, raporturile, legăturile etc. *posibile* ce ar putea exista între obiectele-sisteme: ale naturii, societății și gândirii. Teoria elaborată de către Iu. Urmanțev – *TGS(U)* – corespunde conținutului sistemelor reale, adică de rând cu anumite *elemente (componente)* și *relațiile* dintre ele, în realitatea obiectivă și subiectivă de asemenea există anumite *legi ale compoziției*, formele cărora sunt, spre exemplu, anumite *norme, reguli, legi* etc. – naturale sau artificiale – și care introduc în lumea materială sau/și spirituală *ordine* (armonie, stabilitate, durabilitate etc.), limitând astfel *haosul, dezordinea* etc.

Pe scurt, în conformitate cu *TGS(U)*, orice obiect-sistem, material sau ideal (conceptual, spiritual ș.a.), are la bază trei entități: a) *elementele prime* (spre exemplu, particulele elementare – în lumea subatomică, personalitatea – în societate, faptele omenești – în drept); b) *relațiile de unitate* dintre elemente (de pildă, de proprietate – în economie, de simpatie-antipatie – în psihologie, de cetățenie, căsătorie etc. – în drept); c) *legile compoziției*, adică legile uniunii, „compunerii” sistemului (anumite restricții, limite, ce se impun în mod obiectiv sau subiectiv relațiilor dintre elementele prime, spre exemplu, $E = mc^2$, ce nu permite realizarea $E = mc^3$ – în fizica contemporană; interdicția sclaviei, căsătoriei între rudele apropiate sau între înfietori și înfiați etc. – în drept);

Enunțul central al *TGS(U)* îl reprezintă *legea fundamentală a transformărilor sistemice ale obiectelor-sisteme* [7, p.54]. Conform acestei legi, orice obiect-sistem (în cadrul obiectelor de același gen „i”), grație existenței sale și relațiilor (de interacțiune, acțiune, izolare) cu mediul, trece, în baza anumitor legi fixe (z) ce aparțin mulțimii $\{Z_i\}$: A) sau în sine (prin transformări invariabile); B) sau în alte obiecte-sisteme (prin 7 și numai 7 transformări diferite, schimbând (total sau parțial): a) cantitatea; b) calitatea; c) relațiile; d) cantitatea și calitatea; e) cantitatea și relațiile; f) calitatea și relațiile; g) cantitatea, calitatea și relațiile elementelor prime.

Din această lege decurge că „doar prin șapte moduri natura moartă, vie și societatea pot să-și creeze obiecte-sisteme” [7, p.55). Prezintă interes, în acest context, aplicarea *TGS(U)* pentru explicarea fenomenului Dreptului.

ESENȚA SISTEMICĂ A DREPTULUI

În contextul celor expuse supra, dreptul reprezintă o latură esențială a socialului (subsistem specific al sistemului social). Dreptul pozitiv pare a fi ceva exterior omului. În

realitate, însă, Dreptul este un atribut indispensabil al socialului, de rând cu morala, arta, știința etc. Gh. Mihai și R. Motică remarcă că sistemele de drept „nu s-au constituit anterior societății și omului, pentru că un ipotetic preuman nu ar fi avut interese, idealuri, scopuri alternative între care să aleagă după un criteriu, aprecieri care să-l determine. De aici nu deducem că societatea (comunitatea) ar fi aceea care a dăruit oamenilor sisteme de drept, căci ea nu a premers membrilor săi” [2, p.223]. De asemenea, R. von Jhering observa că nici un sistem de drept nu a avut de așteptat un legiuitor pentru a se constitui; dreptul obiectiv (adică legile) și drepturile subiective s-au ivit din nevoile vieții, adică din fapte, că dreptul, asemenea limbii, este un rezultat al existenței colective. Dreptul obiectiv (adică legile) și drepturile subiective, susțin Gh. Mihai și R. Motică, s-au ivit din nevoile vieții, adică din fapte. Nevoile vieții (adăpostul, hrana, reproducerea, somnul), există natural (orice animal le are) și se impun oamenilor, ca și animalelor, cu necesitate, nu imperativ; repetitivitatea lor se înscrie în forme necesare, nu în forme normative. „Devine inexplicabil cum a cauzat necesitatea nevoilor vieți imperativul normelor sociale. În privința faptelor remarcă e aceeași; deosebirea dintre faptele care sunt – necesar sau accidental – și faptele care (nu) trebuie să fie e radicală: faptele care (nu) trebuie se definesc prin aceea că de ele legea (juridică) leagă efecte (juridice). Conform acestei distincții ar urma că legea (juridică) normativă a apărut înaintea faptelor (juridice) și e exterioră faptelor care sunt. Prin urmare nu e derivată din faptele care sunt, decât dacă acestea poartă în sine normativitatea (cum sugera Comte) și atunci devine de neînțeles de ce ar mai fi necesare sistemele de drept” [2, p.223].

Conviețuirea, este configurată de dorințe, sentimente, intenții și nevoi ce-i direcționează pe oameni să urmărească rezultate care să nu le ruineze existența. Aceste dorințe, sentimente, nevoi psihologice, pozitive și negative, „îi împart pe oameni în jurul polilor probării și dezaprobării, ai consensului și disensului, îi adună și îi separă, cu măsura în care ei conștientizează starea lor. Viața socială este viață de relații mutuală și colaboratorie, în care oamenii relevă totodată calitatea lor de actanți și subiecți cunoscători a ceea ce nu-mai-este și ceea ce nu-este-încă. Vom numi naturală această dublă calitate de conviețuire, în sensul că nu provine din vreun act normativ, din voința unilaterală a unei entități autoritare, individuală sau colectivă, ci rezidă din firescul ordinii societale, care întemeiază ordinea normativă” [2].

Așadar, la întrebarea „De ce recunosc comunitatea și individul autoritatea dreptului pozitiv?” răspundem: „Privind la determinatul său - conviețuirea, recunoaștem obligativitatea dreptului pozitiv ca un ceva firesc deoarece știm și simțim obișnuit că însăși conviețuirea noastră este un „trebuie să fie care este”, tot atât de naturală pentru ființa noastră conviețuitoare ca și somnul și respirația, noi putem să socotim nenaturale această sau acea legiuire, aceasta sau acele sancțiuni juridice, o sferă a interdicțiilor temporare, dar nu vom proceda la fel cu o întregime de drept pozitiv. Oamenii sunt mișcați și de alte forțe decât obligațiile juridice, de credințe-obligații religioase, de convingeri-obligații morale – dar echilibrul între conduite aflate în relații sociale îi ține, îi susține și îi menține într-o conviețuire pozitivă, vie. Răspunsurile lor e unul axiologic, întrucât iau conviețuirea ca un ansamblu de valori în care se afirmă fiecare ca valoare integrată în respectivul ansamblu” [2, p.234].

Fiind restricții ce limitează, prin caracterul lor imperativ, anumite forme de conduită, normele juridice, în același timp, asigură realizarea altora, garantând astfel libertăți, drepturi etc. membrilor societății – dincolo de restricțiile impuse membrilor societății prin imperativele normelor de drept.

Formal, conduita prescrisă (acțiunea sau inacțiunea) *p* se consideră *imperativ*, adică *ordin*, *comandă*, *poruncă* etc. dacă și numai dacă aceasta reprezintă o *obligație* (Op) sau o *interdicție* (Fp) contra voinței subiectului (în logica formală exprimată prin disjuncția Op v Fp). Libertatea, dimpotrivă, este un *nonimperativ*, adică *nici obligație* (în cazul că subiectul nu o dorește), *nici interdicție* (în cazul că subiectul o dorește), (Op v Fp).

Acum apare o întrebare firească: cum trebuie definit Dreptul, în lumina *TGS(U)*?

Pentru a răspunde la această întrebare trebuie să avem în vedere că Dreptul este un *sistem specific*, prin urmare, definiția trebuie să conțină note *generale* (genul proximal) și *speciale* (diferența specifică). Deci dreptul nu poate fi definit, fără a ține cont de datele *extrajuridice* (metateoretice, dincolo de teoria juridică a dreptului), obținute de specialiștii din diferite științe ce au ca obiect de studiu dreptul. În acest context trebuie să recunoaștem că dreptul *este o dimensiune a naturii permanente a societății și prezintă un tip de reguli de conviețuire practică și valorică (praxio-axiologică)*. Cu celelalte dimensiuni ale esenței societății (morala, politicul, economicul, religia ș.a.) dreptul interacționează.

Societatea funcționează după legi proprii, ce determină toate dimensiunile sociale – ale moralei, ale politicului, deci și ale dreptului. Aceasta înseamnă două lucruri: a) că cercetarea dreptului – fenomen social – trebuie să ne conducă la descoperirea unei dimensiuni a esenței societății; b) că, în fond, ceea ce varia autori numesc „esența” dreptului, nu reprezintă decât o dimensiune a esenței societății [1, p.173-174].

Din punct de vedere a TGS(U), un sistem concret de drept (ca totalitate de principii, reguli, norme, legi, etc.) este *legea compoziției z* ce aparține mulțimii de legi $\{Z_i\}$ ale sistemului social respectiv ca *obiect-sistem (OS)*. Atât într-un anumit sistem de drept concret, cât și în sistemele dreptului deja cunoscute există diferite concepte și interpretări ale dreptului, ce reprezintă, în fond, legi *concrete ale compoziției (z)* din mulțimea *actuală sau potențială* (încă necunoscut actualmente sau care se va constitui în viitor) – $\{Z_i\}$ de reguli, legi, principii etc.

Deci, dreptul ca *lege a compoziției sistemice* (ce aparține subsistemului *imperativelor* din *univers* (realitate obiectivă sau subiectivă), în contextul TGS(U), reprezintă acele *restricții* sistemice fundamentale (reguli, legi, norme, etc.), care fiind aplicate subiecților de drept (indivizi, colective, organizații, comunități etc.) – *elemente prime* – și *relațiilor dintre ele* (familiale, profesionale, economice, politice, religioase etc.) contribuie, în calitate de parametru sistemic *integrator*, la constituirea, organizarea, stabilizarea, ordonarea (și evoluția ulterioară) a sistemului social concret.

În societățile contemporane pluridimensionale și hipercomplexe, Dreptul (ca entitate socială) ca expresie a *imperativelor sociale* este exprimat nu nemijlocit, ci *manifestare concretă*, prin intermediul reprezentanților anumitor state, națiuni, popoare, clase, grupuri sociale, partide politice etc. Aceasta nu schimbă esența sistemică a Dreptului (din punct de vedere filosofic), ci doar proporțiile, structura, funcțiile lui, deținătorii drepturilor și obligațiilor în societate. Adică e vorba de *cui* aparține Dreptul, *cine* elaborează actele normative, în favoarea *cui* sunt elaborate acestea etc. În acest caz, are loc trecerea de la problematica filosofică (metateoretică) a Dreptului la aceea a teoriilor concrete ale Dreptului.

CONCLUZII:

Din cele expuse supra decurg următoarele concluzii:

1. Societatea (socialul), este un subsistem al realității obiective, *elementele prime* ale căruia le constituie indivizii sau colectivitățile, selectate („natural” sau „artificial” după anumite criterii obiective sau/și subiective – sex, vârstă, grad de maturitate socială, responsabilitate, limbă etc.) din mulțimea ființelor omenești sau colectivitățile umane „elementare”; între aceste elemente „prime” se stabilesc anumite relații (economice, politice, morale, religioase etc.) detașate din mulțimea relațiilor posibile; aceste relații sunt ordonate în baza legilor compoziției sistemice (regulilor, normelor, modelelor de conduită etc.), fiind alese, după anumite criterii, din mulțimea de imperative, realitatea normativă (reală sau virtuală) printre care un rol important îl îndeplinesc normele dreptului pozitiv.
2. Normativitatea, inclusiv cea juridică, este o dimensiune („parametru” sistemic) al socialului – caracteristică, imanentă oricărui sistem social, analoagă legilor compoziției interne ale obiectelor (sistemelor) naturale (anorganice sau organice); aceste legi produc „unirea” componentelor societății într-o *compoziție integră* (unitate a elementelor și relațiilor dintre

elemente, integritate a obiectelor-sisteme) și asigură ordinea socială, stabilitatea, durabilitatea sistemului social-economic și politic..

3. Dreptul, din punct de vedere al *TGS(U)*, reprezintă **legea compoziției sistemului social** prin care se stabilește **clasa restricțiilor de bază** pentru anumite tipuri de conduită, cu scopul de a garanta realizarea, manifestarea altor tipuri de conduită pentru membrii comunității sociale. Formal, conduita prescrisă de către organul oficial pentru conduita (acțiunea sau inacțiunea) destinatarilor normelor de drept se consideră **imperative** (ordine, comenzi, porunci, interdicții etc.), dacă și numai dacă ea reprezintă, cel puțin, o **obligație** (când subiectul nu o dorește) sau o **interdicție** (când subiectul o dorește).

BIBLIOGRAFIE:

1. Mihai, Gh. Natura dreptului: știință sau artă? În: Analele Universității din Timișoara. Seria jurisprudentia, nr. 1-2, 2001.
2. Mihai, Gh.; Motică, R. Fundamentele dreptului. Teoria și filosofia dreptului. București: Ed. ALL, 1997.
3. Mohorea, E. Dreptul ca sistem și sistemul dreptului / Efim Mohorea, Elena Botnari, Roman Eșanu. Bălți: Universitatea „Alecu Russo” din Bălți, 2009.
4. Stroe, C. Reflecții asupra dreptului. București: Ed. Lumina Lex, 1998.
5. Dicționar enciclopedic. Ed.IV. Chișinău: Ed. Cartier, 2002, p. 871.
6. Малахов, В.П. Философия права. Учеб. пособие. Москва: Академический проект, Екатеринбург: Деловая книга, 2002.
7. Урманцев, Ю.А. Общая теория систем: состояние, приложения и перспективы развития / Система. Симметрия. Гармония / Под ред. В.С. Тюттина, Ю.А. Урманцева. Москва: Изд-во «Мысль», 1988.